

**MENSENRECHTEN
VOOR OF TEGEN MOSLIMS IN WEST-EUROPA?**

M.-C. Foblets

1 Een workshop met een (te) ruim gedefinieerde titel

De referaathouder die afgaat op de titel van deze Workshop, “Mensenrechten en moslims in West-Europa”, ziet zichzelf voor een hachelijke onderneming geplaatst, om twee redenen. Ten eerste, omwille van de *ampleur*, de uitgestrektheid van het onderwerp. Ten tweede, omdat met deze titel het gezichtspunt van waaruit het onderwerp wordt aangeboord, nog niet is aangegeven. Ik ga hier op de tweede genoemde reden verder in.

**2 Het gezichtspunt van waaruit de analyse wordt opgebouwd:
de dubbele kijk van mensenrechten**

Mensenrechten zijn sinds enkele jaren, zowat overal in Europa uitgegroeid tot het instrument bij uitstek dat wordt ingezet, van zodra het erop aankomt als hoog aangeschreven rechtsgoederen te beschermen.¹ Een juridische uiteenzetting over de wel en het wee van die bescherming, naar moslims toe, binnen West-Europese context valt uiteen in twee delen. Aan de ene kant, de analyse die het gezichtspunt van moslims vertaalt die in West-Europa naar de veiligheidsgordel van de mensenrechten grijpen ter versteviging van de eigen positie als moslims: het recht op onderricht in de eigen godsdienst, het recht op vrije meningsuiting, enzovoort.² Aan de andere kant, het gezichtspunt dat de mensenrechten inzet *tegen* moslims, of minstens tegen de door de islam verkondigde cultuur-

waarden die indruisen tegen sommige door onze westerse mensenrechten gevrijwaarde rechtsgoederen.³

Die dubbele benadering, waarzonder de analyse noodzakelijkerwijze onvolledig blijft, is mede oorzaak van de uitgestrektheid van het te behandelen onderwerp.

Om op zo systematisch mogelijke wijze de dyade mensenrechten-islam in West-Europa te ontleden zou idealiter de analyse van die dyade op drie deelcomponenten van de rechtspositie van moslims in West-Europa moeten worden doorgevoerd:

- (1) Het religieuze statuut, d.i. de analyse van de eerbiediging van het recht op vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst van moslims. In het onderwijs, in het verenigingsleven, in het opzetten en in stand houden van een geëigende eredienst, op de arbeidsmarkt ook en in de verhoudingen tot de werkgever, enzovoort.⁴
- (2) Het politieke statuut of de politieke rechten, d.i. de vrijheid van politieke meningsuiting, van vreedzaam vergaderen, de vrijheid van vereniging, eigen confessioneel georiënteerde politieke partijen op te richten, enzovoort.⁵
- (3) Het personeel statuut, dat aan het ruime gebied van het personen- en familierecht raakt, hierin begrepen, de nationaliteit, de burgerlijke staat en, in bepaalde landen, het erfrecht.⁶

Het gezichtspunt van waaruit de analyse wordt opgebouwd, m.n. het standpunt van de moslims zelf of, integendeel, het standpunt van de zich met hen inlatende omringende samenleving (de administraties van de burgerlijke stand; de rechtbanken, schooldirecties, enz.), is bepalend voor de wijze waarop de mensenrechten worden ingezet.

In de analyse die zich toespitst op de bescherming via de mensenrechten van de in de grondwetten van de meeste West-Europese landen opgenomen rechtsgoederen, gaat de aandacht vooral naar de

relatieve mensenrechten, dat zijn de rechten ten aanzien waarvan beperkingen mogelijk zijn.⁷ De rechten waarvan de bescherming met andere woorden *relatief* is. Met relatief wordt dan bedoeld dat de bescherming van die rechten kan worden beperkt onder de voorwaarden die in de mensenrechtenverdragen zelf door ontsnappingsclausules zijn bepaald. Die voorwaarden luiden doorgaans: (1) dat de beperking bij wet is voorzien; (2) noodzakelijk is in een democratische samenleving;⁸ (3) met het oog op de bescherming van bepaalde hogere rechtsbelangen, als daar zijn de openbare veiligheid, het economische welzijn van het land, het voorkomen van strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid en de goede zeden, of, de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen.

Daarentegen zijn, in de analyse die zich toelegt op de mogelijkheden om mensenrechten in te zetten ter versteviging van de rechtspositie van moslims,⁹ de inspanningen gericht op de speelruimte, de manoeuvreerruimte die mensenrechten laten aan rechtsbelangen en gedragingen die niet in de sporen van de *mainstream* lopen: de mensenrechten van minderheden. In zijn populariserende in 1993 uitgekomen publikatie *Living Islam: from Samarkand to Stormcway*,¹⁰ inmiddels in het Nederlands uitgebracht onder de titel: *De Islam en het Westen: verleden en toekomst van een wereldreligie*,¹¹ herinnert Akbar S. Ahmed zijn lezer eraan dat geen enkele godsdienst ter wereld, ik citeer: "heeft zoveel mensen die in een minderheidspositie gevangen zitten als de islam." De lijst van landen waarin moslims een minderheid vormen, bevat o.m. de Verenigde Staten, India, Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland, Israël, Singapore, of nog, Nederland en België. Bij miljoenen leven moslims vandaag, gebalanceerd tussen de keuze voor de terugkeer naar het moederland (remigratie of *hijra*), zo die al mogelijk is, en de optie om de strijd voor het behoud, of het verwerven van eigen rechten (*jihad*) op te nemen. Toen dr. Kalim Siddiqui aan het begin van de jaren negentig opriep tot de vorming van een moslim-parlement in Groot-Brittannië, deinsden velen terug voor een initiatief dat naar hun mening niet alleen strijdig zou zijn met de beginselen van de

rechtsstaat, maar zelfs zijn uiteenvallen suggereerde. In Frankrijk is begin 1997 een moslimpartij opgericht. In België was er enkele jaren geleden veel te doen om de oprichting, in Brussel, van de eerste islamitische basisschool.¹² Telkens weer valt daarbij de vraag naar de correcte interpretatie van de op het spel zijnde fundamentele rechten en vrijheden. Hoe onaantastbaar zijn het recht op vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst en het recht op vrijheid van vreedzame vereniging in het eerste en tweede geval, en het recht op onderwijs en vrijheid van onderwijs in het laatste geval?

Nu is, zoals gezegd, voor de mensenrechtenbescherming in deze een dubbele rol weggelegd. Enerzijds zijn mensenrechten het *ultimum remedium* van achtergestelde groepen in partijstaten bij Mensenrechtenconventies, omdat zij uitgaan van de principiële onaantastbaarheid van de fundamentele rechten en vrijheden en slechts in uitzonderlijke, voorzienbare omstandigheden, die bovendien in verhouding staan tot de ernst van de inbreuk (het evenredigheidsbeginsel), kunnen worden beperkt. Anderzijds geldt dat, met uitzondering van enkele werkelijk absoluut gestelde rechten en vrijheden, die gelden ongeacht oorlog of noodtoestand (*notstandfeste rechten*),¹³ de uitoefening van de voor moslims in een minderheidspositie meest betekenisvolle mensenrechten dat absolute karakter *ontberen*. Daarin ligt precies die dubbele rol van de mensenrechten: doordat rechten, zoals het recht op de eerbiediging van het privé-leven, het gezinsleven, de woning en de briefwisseling (art. 8 EVRM),¹⁴ het recht op de vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst, hierin begrepen het recht om die godsdienst te belijden door een eredienst, door het onderwijzen ervan, eventueel van godsdienst te veranderen (art. 9 EVRM),¹⁵ of nog, het recht op vrijheid van meningsuiting (art. 10 EVRM),¹⁶ in hun genot *kunnen worden beperkt* ten behoeve van de eerbiediging van zogenaamde hogere rechtswaarden zoals de openbare veiligheid in het gastland, het economische welzijn van de meerderheidssamenleving, preventief strafbeleid, de bescherming van de volksgezondheid en de goede zeden, of nog, de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen, *blijft de betekenis van de*

mensenrechten als modaliteit van bescherming van moslims in een minderheidspositie globaal genomen relatief, d.i. gerelateerd aan de concrete situatie waarin zij worden ingeroepen en aan het onderzoek naar de elkaar concurrerende belangen in elke onderzochte casuspositie.

3 Het personeel statuut van moslims in Europa

Van de drie genoemde deeldomeinen die de rechtspositie van moslims in West-Europa mee bepalen, het domein van het religieuze, het domein van het politieke en het domein van het personeel statuut, komt het me voor dat het domein van het personeel statuut, hierin begrepen de nationaliteit, de burgerlijke staat en, in bepaalde landen, het erfrecht, nog het best geplaatst is om hier, in het kader van deze conferentie, die relatieve betekenis van de mensenrechten te illustreren.

En dit om voornamelijk twee redenen. Een eerste reden luidt dat, vanuit rechtsvergelijkend oogpunt, de problematiek van het personeel statuut, de wijze waarop met deze kwestie in België de laatste jaren wordt omgesprongen, grote gelijkenissen met de Nederlandse situatie vertoont. Hetzelfde kan niet worden gezegd van de politieke rechten.¹⁷ Een analyse, geschreven tegen de achtergrond van de Belgische situatie, kan daardoor ook dienstbaar worden gemaakt aan de discussie over de situatie van moslims in Nederland. De tweede reden is verbonden met het feit dat het ruime gebied van het personeel statuut van moslims geheel is verweven met de vraag van de eerbiediging van het recht op vrijheid van godsdienst, mede als gevolg van het confessionele karakter van het islamitische personen- en familierecht.¹⁸ Wat aan de vraag van de eerbiediging van het gezinsleven in het bijzonder, en het personeel statuut in het algemeen, van moslims in Europa, meteen de vraag van de eerbiediging van de islam verbindt.

Het is niet eenvoudig om de grote krijtlijnen van de betekenis

van de mensenrechten in West-Europa voor de bescherming van de islam in het uitgestrekte domein van het personeel statuut met behulp van enkele eenvoudige begrippen aan te geven. Die bescherming is niet los te zien van de techniek van het internationaal privaatrecht dat, tot vandaag, in de meeste West-Europese, i.h.b. continentale rechtsstelsels toelaat dat buitenlanders, onder de dubbele voorwaarde dat zij hun buitenlandse nationaliteit behouden en niet op frauduleuse wijze van die buitenlandse nationaliteit gebruik maken, zich op hun (buitenlandse) nationale wet kunnen blijven beroepen in alle aangelegenheden die hun personeel statuut betreffen.

Die techniek, ook al eens het "nationaliteitsbeginsel" genoemd, plaatst de jurist in de praktijk, in een groeiend aantal gevallen, voor een dilemma. We geven hier drie voorbeelden van dergelijke dilemma's aan:

Eerste dilemma: geldt het nationaliteitsbeginsel ook (nog) ten aanzien van hier gestabiliseerde buitenlanders? Het respect dat men via het nationaliteitsbeginsel voor de mate van "vreemd zijn" van buitenlanders opbrengt, met name via de zorg dat de buitenlander die het centrum van zijn belangen in het buitenland heeft behouden ook in België of in Nederland kan bogen op de zo integraal mogelijke eerbiediging van de wet van zijn "personeel statuut", krijgt ten aanzien van hier gestabiliseerde buitenlanders een andere betekenis. Toepassing van het nationaliteitsbeginsel in het geval van langdurig hier verblijvende vreemdelingen komt neer op een nieuwsoortige toepassing van de mensenrechtelijke bescherming op de beleving van de eigen cultuur en de eigen godsdienst (zoals gewaarborgd bij art. 27 IVBPR).¹⁹ *Wil men vandaag in Europa aan het nationaliteitsbeginsel die nieuwe betekenis geven?*

Tweede dilemma: houdt men het principe van de verwijzing naar de (eerste) nationaliteit ook aan in geval van dubbele nationaliteit? Steeds meer West-Europese landen trachten het probleem van de integratie van de migrantengemeenschappen op hun grondgebied te "resorberen" door aan de leden van die gemeenschappen de nationaliteit van het gastland toe te kennen, wat resulteert in

toenemende aantallen bi-, of zelfs tripatriëdie.²⁰

Derde dilemma: met welke regel bedenkt men de tot de islam bekeerde Europeanen, die geen aanspraak kunnen maken op het nationaliteitsbeginsel? De technieken van het internationaal privaatrecht zijn op hen niet van toepassing. Hun aanspraak op toepassing van de *shari'a* zal worden gehonoreerd naar het model van de andere geloofsovertuigingen, met name zonder weerslag op hun burgerrechtelijk statuut. De mensenrechtelijke vrijheid van godsdienst houdt immers niet in dat de godsdiensten, op voet van gelijkheid, kunnen concurreren met het staatsrecht terzake het reguleren van het personeel statuut van individuen. Het ziet er niet naar uit dat de wetgevers in Europa vandaag hieraan bereid zijn te tornen.

De drie dilemma's geven aan dat zich vandaag ernstige problemen kunnen stellen bij toepassing van het nationaliteitsbeginsel, die niet in de praktijk zijn op te lossen, tenzij omtrent deze problemen door de wetgever in de verschillende Europese landen ook een duidelijke politieke (beleids)keuze zou worden gemaakt omtrent de mate van pluraliteit, multiculturaliteit die men in de samenleving (wil) toelaten.

4 Mensenrechten tegen moslims: de toets van de openbare orde

Het probleem is des de acuter nu uit de praktijk van de laatste jaren blijkt dat de vraag van de toepassing, of minstens van de erkenning van de gevolgen in de interne rechtsorde van Nederland, Frankrijk, Duitsland, België, Luxemburg, enz. van door het islamitisch recht geïnspireerde personele statuten, nog met een derde voorwaarde is verbonden, die in de meeste praktijkgevallen een bepalende rol blijkt te spelen. Het betreft de *controletoes* van de (internationaal privaatrechtelijke) openbare orde, die met name, de voorwaarde stelt dat conform het islamitisch recht in het leven geroepen situaties (een huwelijk, een huwelijksontbinding, een huwelijksvermogensrechtelijke regeling, enz.) niet indruisen tegen in het land van de verblijf-

plaats van partijen voor fundamenteel geachte rechtswaarden.

De voornaamste rechtswaarden die in dat verband, steeds weer worden ingeroepen, zijn het beginsel van de gelijkheid tussen de geslachten (art. 14 EVRM) en het recht op een eerlijke en openbare behandeling van zijn zaak bij het vaststellen van burgerlijke rechten (art. 6 EVRM). Het gevolg van een frequent beroep op de controletoets (of "exceptie") van de openbare orde is dat mensenrechten daardoor telkens weer worden ingezet *tegen* moslims, tegen de erkenning van de gevolgen in West-Europa van in de islamitische landen nochtans als perfect geldig bevonden rechtsverhoudingen en rechtssituaties.

Sinds enkele jaren komen juristen in zowat alle West-Europese landen, tot de bevinding dat het inzetten van mensenrechten *tegen* bepaalde componenten van een juridische verhouding tussen individuen, of alvast tegen bepaalde rechtsgevolgen die verhoudingen tussen moslims, of waarin minstens één moslim is betrokken, hier met zich meebrengen, op zijn beurt voor nieuwe verwickelingen zorgen. Vooreerst, is dergelijke inzet voor de mensenrechten steeds vaker de oorzaak van "hinkende" rechtsposities: de niet-erkenning omwille van mensenrechtelijke maatstaven in één land van een, bijvoorbeeld geslachtsongelijke rechtsverhouding, kan niet beletten dat diezelfde verhouding wél effecten resorteert in het buitenland. Mensenrechten blijken bovendien nauwelijks een ontradend effect te hebben naar rechtsonderhorigen toe die in de islam hun eerste identiteit blijven zoeken én vinden. Mensenrechten bieden evenmin een beschutting tegen de vanuit mensenrechtelijk gezichtspunt laakbare situaties die in het buitenland in het leven zijn geroepen, of moeten zich beperken tot het verbieden van de effecten ervan op eigen grondgebied, wat op zijn beurt dan weer oorzaak is van een "hinkende" situatie.

Bijkomende vragen spruiten voort uit de vaststelling dat aan de inzet van mensenrechten *tegen* voor moslims verbindende rechtsverhoudingen ook een aspect van, ook al is die niet bedoeld, onrechtvaardigheid is verbonden: met name, de vaststelling dat de

inzet van de mensenrechten beperkt blijft tot de enkele situaties die tussen moslims of tussen individuen waarvan minstens één moslim is, tot een rechtsgeschil leiden, of minstens aan de toets van een rechterlijke of administratieve instantie in het land van verblijf (België of Nederland, of elk ander Europees land) worden onderworpen. Met een inzet die, door de aard van de aanpak, beperkt blijft tot het topje van de ijsberg, met name gezinsgeschillen die effectief tot een rechtszaak leiden, missen de mensenrechten hun doel, met name een bepaalde "ideologiserende" werking die op de langere termijn ook gedragswijziging beoogt teweeg te brengen.

Een ander aspect van onrechtvaardigheid is verbonden met de vaststelling dat de evaluatie door de rechter of een administratieve overheid van de mate waarin een tussen moslims geldende rechtsregel of -verhouding de openbare orde stuit, niet op dezelfde wijze wordt gemaakt door alle rechterlijke instanties of administraties. Die evaluatie loopt ongelijk. In België zetten bepaalde magistraten zich sinds enkele jaren met veel vindingrijkheid in om de inzet voor de mensenrechten in werkbaar evenwicht te brengen met de toepassing van het nationaliteitsbeginsel, d.w.z. effectief erkenning geven aan rechtsverhoudingen tussen moslims: de verstoting wordt op gelijke voet gesteld met de echtscheiding op grond van feitelijke scheiding (het initiatief is eenzijdig); of nog, in het buitenland ontstane situaties die dateren van voor de immigratie worden op minder strenge wijze getoetst dan de inegalitaire verhoudingen die gedurende het vast verblijf in België in het leven werden geroepen. Het blijven weliswaar marginale toetsingen, d.w.z. dat de inbreng van de rechter en diens overwegingen bepalend zijn voor de aard van de beslissing die hij zal treffen.

Ook in de rechtsleer trekken bepaalde auteurs sinds enkele jaren van leer tegen een te gretig gebruik van het verweer van de mensenrechten tegen islamitische personen- en familierechtsstelsels. Zij relativiseren het zogenaamde storende karakter van de ongelijke behandeling tussen mannen en vrouwen of tussen huwelijkse en

buitenhuwelijkse partnerrelaties in de islam. Zij herinneren eraan dat die ongelijkheid minstens tot in de jaren zeventig haar stempel heeft gedrukt op de meeste West-Europese familierechtsstelsels.²¹ Een andere refutatie luidt dat zolang bepaalde ongelijkheden binnen de eigen, historisch met de eigen cultuur verbonden eredielen, met name het uitsluiten van vrouwen uit bepaalde priesterambten, de dubbele toets van het pertinentiecriteria en het proportionaliteitsbeginsel met relatief gemak blijven doorstaan, we beter voorzichtig blijven in de wijze waarop wij omgaan met de ongelijkheid binnen andere groepen.²²

5 Een moslim is een “vreemdeling”?

Nu valt het probleem van de regulering van het personeel statuut van moslims in Europa niet te reduceren tot een vraagstuk van inzet van de mensenrechten. Het probleem is complexer. Want zelfs indien men, uit overwegingen die verband houden met de relativiteit van onze eigen interpretatie van het gelijkheidsbeginsel (gelijkheid tussen mannen en vrouwen; tussen gehuwden en ongehuwden; tussen gelovigen en ongelovigen) zou beslissen de mensenrechten niet (meer) in te zetten in het verweer tegen de ongewenste effecten hier van bepaalde door de islam geïmporteerde situaties (men zou dus “royaler” zijn in de omgang met, in de erkenning bij ons van islamitische personele statuten), blijft de vraag spelen *wie* zich op die generositeit zal kunnen beroepen. In doorsnee spelen conflictregels van het internationaal privaatrecht slechts in het voordeel van duidelijk (nog) met het buitenland verbonden rechtssituaties. Die verbondenheid blijkt hetzij uit de domiciliëring van de partijen in het buitenland (maar dan betreft het “echte” buitenlanders; de effecten van de ingeroepen situatie zullen zich vooral in het buitenland laten gelden), hetzij uit hun nationaliteit. Eens een moslim de nationaliteit van het land van zijn (gewoonlijke) verblijfplaats verwerft, of die nationaliteit hem of haar wordt toegekend, vervalt in de regel de

mogelijkheid om op het buitenlandse recht een beroep te doen.²³ Moslims zijn met andere woorden “buitenlanders”, en moeten het blijven willen zij van het stelsel van de verwijzingsregel kunnen blijven genieten.

Een dergelijk stelsel heeft veel weg van een *artifice*, van iets kunstmatig, eens men het erover eens is dat we in West-Europa te doen hebben met een gestabiliseerde, onomkeerbare immigratie van moslims. Hoogstens kunnen onze regeringen nog werken op de beperking van de nieuwe immigratiemogelijkheden van bepaalde bevolkingsgroepen.²⁴ Er moet dus naar een meer structurele aanpak worden gewerkt van de problematiek, die in *reële* mogelijkheden voorziet voor moslims om zich in het land van hun verblijf te *blijven* beroepen op eigen cultuurwaarden, ook binnen de sfeer van het personeel statuut. Pogingen zoals die ondernomen om terug te keren naar rechtsplurale formules die het religieuze statuut als component, als attribuut van iemands burgerrechtelijke persoonlijkheid,²⁵ of de oplossing van de wilsautonomie,²⁶ d.i. de keuze van het op private rechtsverhoudingen toepasselijke stelsel maximaal aan partijen overlaat, desnoods ook aan bipatriden en binnen gemengde verhoudingen, vertonen alle eigen toepassingsmoeilijkheden die het kader van deze sessie ver te buiten gaan.

Wil men de problematiek van de erkenning in West-Europa van aan de islam ontleende rechten en plichten in de verhoudingen tussen private individuen vanuit een mensenrechtelijk gezichtspunt, niet op restrictieve, maar op constructieve wijze benaderen, dan impliceert dat een aantal beleidskeuzes die delicaat liggen: de mensenrechtelijke vrijheid van godsdienst, het recht op eerbiediging van het privé- en gezinsleven, het recht op huwen en de vrije keuze van de huwelijkspartner zijn immers geen “absolute” rechten en vrijheden. Zoals gezegd kunnen zij worden afhankelijk gemaakt en onderworpen aan beperkingen die een gastsamenleving voor zichzelf als vitaal erkent.²⁷ Binnen die beperkingen is in de mensenrechtelijke verdragen voor elk van de genoemde vrijheden ook *de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen* voorzien. Met andere

woorden, wat men aan moslims in termen van vrijheden waarborgt, mag niet ten koste van de bescherming van niet-moslims worden doorgevoerd. Discriminaties tussen gelovigen en niet-gelovigen binnen de islam zijn in een dergelijke redenering onaanvaardbaar: het huwelijksverbod tussen de moslimvrouw en een niet-gelovige is dan niet tegenstelbaar. Men zit al snel terug in een logica van beperkingen en ecclectische omgaan met deelcomponenten van een statuut, wat neerkomt op de "versplintering" ervan, niet de erkenning ervan.

Het besluit is dat via een zuiver mensenrechtelijke aanpak de door de islam geïnspireerde personele statuten in West-Europa vandaag veeleer bedreigd zijn, dan verzekerd van erkenning. Eigensoortige vormen van erkenning in de rechtspraak, of in de rechtsleer zijn ingegeven door het besef van de relativiteit van onze (mensenrechtelijke) argumenten tegen de islam en ook, steeds vaker, door de zorg van bepaalde rechters die liever een al te stricte aanwending van de mensenrechtelijke criteria van gelijkheid of *fair trial* naast zich neer leggen om individuele rechtvaardigheid te betrachten: wat baat het een verstoten vrouw, namens het gelijkheidsbeginsel, tot de gijzeling van haar statuut te maken en haar de voordelen van de effecten van een huwelijksontbinding te ontzeggen?

6 Naar een ruimere participatie van moslims aan het proces van wetgeving en rechtspraak

De stelling die me, als referaathouder in het vooruitzicht van deze lustrumconferentie, was gevraagd in te dienen luidt als volgt:

De islam wordt vandaag in zowat alle Europese landen door een belangrijke en dynamische cultuurgemeenschap vertegenwoordigd. Mensenrechten zijn tot nog toe niet bij machte gebleken om op duurzame wijze met de moslimgemeen-

schappen in de Europese gastlanden solide samenlevingsverbanden op te bouwen. Daarvoor is méér vereist, met name: de opname, zonder discriminatie, van moslims in het proces van het wetgevende werk zelf en in de concrete rechtstoepassing ervan. Moslims moeten in de mogelijkheid worden gesteld om mee inhoud te geven aan de grondbeginselen van het recht in onze multiculturele samenleving.

Opdat mensenrechten moslims in onze Europese samenlevingen de volwaardige plaats die hen als bevolkingsgroep toekomt zouden kunnen waarborgen, is vereist dat naar verhouding méér islamitische magistraten — naast andere rechters — in onze rechtbanken zouden zetelen en islamitische ambtenaren, binnen de plaatselijke administraties, mee zouden instaan voor de toepassing van de wetten van het gastland. Moslims moeten morgen, meer dan tot nog toe geval is geweest, het recht in de Europese gastlanden mee helpen vorm geven: als politici, als magistraten, als ambtenaren, als advocaten, in studiecentra en kabinetten, enz. Door hun deelname aan de materialisering van de grote basisbeginselen van onze rechtsorde, kunnen moslims in Europa mee helpen bepalen hoe, in de verhoudingen tussen culturen, de wederzijds verdraagzame omgang met de door de mensenrechten gewaarborgde rechtsgoederen zoals gelijkheid, fysieke integriteit, godsdienstvrijheid, privacy en eerbied voor het gezinsleven, enz., beter kan worden gewaarborgd.

De stelling is gevoed door de overtuiging dat mensenrechten voor essentiële componenten van de juridische minderheidspositie die moslims vandaag in West-Europa bekleden, zaak zijn van casuïstiek, van *belangenafweging*, van *concreet onderzoek* naar de graad van bedreiging die uitgaat van een rechtscultuur, de islamitische, en de door haar geponeerde rechtswaarden in de regulering van sociale

verhoudingen waarin minstens een zich tot de islam bekennend rechtssubject is betrokken. Wie zich toelegt op de studie van de rechtspraak met betrekking tot moslims in West-Europa de laatste jaren, komt tot de vaststelling dat die belangenafweging, tussen enerzijds een claim op erkenning van de gevolgen van een door een islamitische rechtssysteem in het leven geroepen situatie van rechten en plichten (een huwelijk; een huwelijksontbinding; een omgangsrechtregeling; enz.) en de belangen van de meerderheidssamenleving tegenover de kwestige situatie, niet gelijklopend is.²⁸ De stelling dat die belangenafweging wel eens op objectievere wijze zou kunnen verlopen indien, verhoudingsgewijs, meer met de islam vertrouwd, al dan niet ertoe bekeerde, magistraten en verantwoordelijken binnen de openbare dienstverlening met die afweging werden belast, is hier niet zomaar als gratuite uitdaging bedoeld.

NOTEN

1. Zie o.m.: J. Velu, *La mise en oeuvre interne de la Convention européenne des droits de l'homme*, Brussel, Editions du Jeune Barreau, 1994; F. Dekeuwer-Defossez (dir.), *Internationalisation des droits de l'Homme et évolution du droit de la famille*, Paris:L.G.D.J., 1996; A. Alen, M. Boes, e.a., *Publiekrecht. De doorwerking van het publiekrecht in het privaatrecht*, Gent: Mys & Breesch (cyclus Willy Delva 1996/1997), 1997.
2. Zie o.m.: M. King (ed.), *God's Law versus State Law. The Construction of an Islamic Identity in Western Europe*, Londen: Grey Seal, 1995; G. Nonneman, T. Niblock, B. Szajkowski (eds.), *Muslim Communities in the New Europe*, Ithaca Press, 1996.
3. Zie o.m.: J. Deprez, "Droit international privé et conflits de civilisations. Aspects méthodologiques. Les relations entre systèmes d'Europe occidentale et systèmes islamiques en matière de statut personnel", *Recueil des Cours* (de l'Académie

de droit international), Dordrecht, tome 211 (1988-IV); J. Deprez, "La réception du statut personnel musulman en France", *Cahiers des droits maghrébins*, 1(1995), pp. 19-63; F. Dekeuwer-Defossez (dir.), *Le droit de la famille à l'épreuve des migrations internationales*, Parijs, L.G.D.J., 1993.

4. Zie o.m.: W.A.R. Shadid, P.S. van Koningsveld (eds.), *Islam in Dutch Society: Current Developments and Future Prospects*, Kampen: Pharos, 1992; F. Dassetto (dir.), *Facettes de l'Islam belge*, Brussel, Louvain-la-Neuve: Bruylant-Academia, 1997.
5. Zie o.m.: F. Dassetto, *La construction de l'Islam européen. Approche socio-anthropologique*, Parijs: L'Harmattan, 1996; en van dezelfde auteur "Visibilisation de l'Islam dans l'espace public", in: A. Bastenier, F. Dassetto, *Immigrations et nouveaux pluralismes. Une confrontation de sociétés*, Brussel: De Boeck Université, 1990, pp. 179-208; F. Demeyere (red.), *Over pluralisme en democratie. Verzuiling en integratie in een multiculturele samenleving*, Brussel: VUB press, 1993.
6. Zie o.m.: J.-Y. Carlier, M. Verwilghen (dir.), *Le statut personnel des musulmans. Droit comparé et droit international privé*, Brussel: Bruylant, 1992; M.-C. Foblets (dir.), *Familles - Islam - Europe. Le droit confronté au changement*, Paris: L'Harmattan, 1996.
7. In die zin, o.m.: J. Vande Lanotte, e.a., *Het Europees Verdrag van de rechten van de mens in hoofdlijnen* (Deel I. Algemene beginselen), Antwerpen: Maklu, 1997, Hoofdstuk IX, pp. 197-211.
8. Zie o.m.: K. Rimanque, "Noodzakelijkheid in een democratische samenleving. Een begrenzing van beperkingen aan grondrechten", in: *Liber Amicorum F. Dumon*, Antwerpen: Kluwer Rechtswetenschappen, 1983, pp. 1217-1234.
9. Voor een overzichtelijke beschrijving van deze positie in verschillende Europese landen, zie o.m.: J. Nielsen, *Muslims in Western Europe*, Edinburgh University Press, 1992(1995).
10. S.A. Akbar, *Living Islam: from Samarkand to Stormoway*,

- Londen: BBC Books, 1993.
11. Baarn: Tirion, 1996.
 12. Zie o.m.: A. Overbeeke, "Inrichtingsvrijheid op het terrein van eredienst en school. De zoektocht naar godsdienst-gesprekspartners bij oude en nieuwe minderheidsgodsdiensten", in: K. Breugelmans, *Recht en verdraagzaamheid in de multiculturele samenleving*, Antwerpen: Maklu, 1993, pp. 97-146.
 13. Dat zijn volgens Vande Lanotte (*op.cit.*, nr. 374) o.m.: het verbod van foltering en onmenselijke en vernederende behandelingen of straffen (art. 3 Europees Verdrag van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, of EVRM); het verbod van slavernij of dienstbaarheid (art. 4, par. 1 EVRM); het verbod van terugwerkende kracht van de strafwetgeving (art. 7 EVRM); het verbod van veroordeling tot de doodstraf en de tenuitvoerlegging ervan (art. 1, Zesde Protocol); het verbod om iemand strafrechtelijk te vervolgen voor een inbreuk waarvoor hij reeds werd veroordeeld of vrijgesproken (art. 4, Zevende Protocol).
 14. Zie o.m.: M.-Th. Meulders-Klein, "Vie privée, vie familiale et droits de l'homme", *Revue internationale de droit comparé*, 1992, pp. 767-794; M.-C. Foblets, "De internationale bescherming van het gezinsleven van vreemdelingen in België", *Tijdschrift voor Vreemdelingenrecht* (themanummer: "De bescherming van het familielevens van vreemdelingen in België. Recht op gezinshereniging en gezinsvorming"), 1995, nr. 1, 3-11; meer recent: D. Vanheule, "Raakpunten van het vreemdelingen- en het burgerlijk recht", in: A. Alen, M. Boes, e.a., *op.cit.*, 1997, pp. 361-422 (pp. 373 e.v.); voor een bespreking die zich niet beperkt tot het EVRM: G. van Bueren, "The international protection of family members's rights as the 21st Century approaches", *Human Rights Quarterly*, 1995, pp. 732-765.
 15. Zie o.m.: Y. Dinstein, "Freedom of religion and the protection of religious minorities", in: Y. Dinstein, M. Tabory, *The*

- Protection of Minorities and Human Rights*, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1992, pp. 156 e.v.; B.P. Vermeulen, *De vrijheid van geweten, een fundamenteel rechtsprobleem*, Arnhem: Gouda Quint, 1989.
16. Zie o.m.: J. Velaers, *De beperkingen van de vrijheid van meningsuiting* (2 delen), Antwerpen, Apeldoorn: Maklu, 1991.
 17. Zie o.m.: B. Hubeau, M.-C. Foblets (red.), *Politieke participatie van allochtonen*, Leuven: Acco, 1997.
 18. Zie o.m.: A. Moulay R'chid, "Quelles solutions pour le statut personnel des émigrés marocains en Europe?", *Cahiers de droits maghrébins*, 1995, nr. 1 (themanummer: "Le droit international privé dans les pays maghrébins. Les conflits de lois: le statut personnel"), pp. 109-136.
 19. IVBPR staat voor Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (van 19 december 1966), opgemaakt te New York. Art. 27 luidt: "In Staten waar zich etnische, godsdienstige of linguïstische minderheden bevinden, mag aan personen, die tot die minderheden behoren niet het recht worden ontzegd, in gemeenschap en met andere leden van hun groep, hun eigen cultuur te beleven, hun eigen godsdienst te belijden en in de praktijk toe te passen, of zich van hun eigen taal te bedienen."
 20. Zie o.m.: H.U. Jessurun d'Oliveira, "Tendenzen in Europees nationaliteitsrecht" (boekbespreking G.R. de Groot, Staatsangehörigkeit im Wandel), *Nederlands Juristenblad*, 1989, 357; 361.
 21. Zie o.m. A. Heyvaert, "De gezinsrechtelijke situatie van Marokkanen met vast verblijf in België", in: K. De Feyeter, M.-C. Foblets, B. Hubeau, *Migratie- en migrantenrecht. Recente ontwikkelingen*, Brugge: Die Keure, 1995, pp. 287-338.
 22. Zie o.m.: R. Kranenborg, W. Stoker (red.), *Religies en (on)gelijkheid in een plurale samenleving*, Leuven, Apeldoorn: Garant, 1995.
 23. In dergelijk geval kunnen de rechtbanken zich beroepen op het

- beginsel van de “effectieve” nationaliteit en passen zij het recht toe dat de betrokkene via zijn (tweede) nationaliteit verbindt met (de rechtsorde van) het land van zijn verblijfplaats.
24. Zie o.m.: P. Boeles, *Eerlijke immigratieprocedures in Europa. Standaarden voor effectieve procedurele rechtsbescherming in kwesties van toegang, verblijf en uitzetting*, Utrecht: NCB, 1995; A. Nayer (dir.), *La protection de l'étranger dans une Europe bouleversée*, Brugge: Die Keure, 1996.
 25. Naar het voorbeeld van oplossing zoals uitgewerkt door A.C.M. Vestdijk-Van der Hoeven, *Religieus recht en minderheden. Een onderzoek naar de rechtspositie van de leden der minderheden in relatie tot het eigen religieuze recht van deze minderheden in Nederland*, Arnhem: Gouda Quint, 1991.
 26. Zie o.m.: J.-Y. Carlier, *Autonomie de la volonté et statut personnel*, Brussel: Bruylant, 1992.
 27. B.P. Vermeulen, “Wie bepaalt de reikwijdte van de grondrechten? (preadvies)”, *Rechtsfilosofie en rechtstheorie*, 1992, pp. 26 e.v.
 28. Zie o.m.: S. Rutten, *Moslims in de Nederlandse rechtspraak*, Kampen: Kok, 1988.